

WŁADYSŁAW MISIUNA
Polska Akademia Nauk
Warszawa

NIEKTÓRE PROBLEMY ROLNICTWA ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH POLSKI LUDOWEJ¹

(Problemy zatrudnienia i inwestycji a dalszy rozwój produkcji rolnej)

Rolnictwo ziem zachodnich i północnych Polski rozwija się w szczególnych warunkach, na które złożyła się cała powojenna droga jego rozwoju. Szereg problemów tego rolnictwa odbiega od sytuacji krajowej. Do takich należą w szczególności problemy zatrudnienia i inwestycji produkcyjnych, które wywierały istotny wpływ na nieco odmienną sytuację rolnictwa tych obszarów kraju. Poznanie i prawidłowa ocena szczególnej sytuacji rolnictwa ziem zachodnich i północnych stanowi warunek niezbędnego różnicowania szeregu ocen ogólnych, dotyczących rozwoju rolnictwa w Polsce oraz zróżnicowania posunięć polityki ekonomicznej. Niniejszy artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na te właśnie szczególne problemy i warunki rozwoju rolnictwa ziem zachodnich i północnych, zwłaszcza aktualnie występujące, dla których oceny posłużono się głównie danymi z lat 1960—1963, traktując okres minionego dwudziestolecia jako ogólne tło.

Problemy włączenia ziem zachodnich i północnych do macierzy i postępy w rozwoju rolnictwa

Rolnictwo ziem zachodnich i północnych Polski stanowi integralną część gospodarki rolnej kraju, a jego wyodrębnienie ma w znacznym stopniu charakter historycznie ukształtowanych regionów kraju, o pewnych historycznych cechach drogi rozwojowej, z jakimi należy się liczyć w polityce ekonomicznej i rolnej. Istotny element pewnej odrębności historycznego kształtowania się regionów tych ziem stanowi czynnik demograficzny. Są to ziemie, które opuszczone po II wojnie światowej przez ludność niemiecką weszły wyludnione i wyniszczone gospodarczo we władanie polskie. Odbudowa gospodarki na tych ziemiach i gospo-

¹ Pod pojęciem ziem zachodnich i północnych Polski Ludowej rozumiemy tu obszary wchodzące w ramy administracyjne województw: olsztyńskiego, koszalińskiego, szczecińskiego, zielonogórskiego, opolskiego i wrocławskiego. Nie stanowi to pełnego obszaru ziem, które zostały przywrócone Polsce w wyniku II wojny światowej. Pominęto tu niektóre obszary z woj. gdańskiego i poznańskiego, dążąc do porównywalnych ujęć w granicach województw, co nie zmienia problemów i ich charakterystyki, a ułatwia analizę danych.

darki rolnej w szczególności łączyła się z osadnictwem oraz odbudową zniszczeń wojennych i rozbudową gospodarczą według ogólnej koncepcji rozwojowej socjalistycznej gospodarki.

W poszczególnych okresach powojennego rozwoju gospodarczego kraju rolnictwo ziem zachodnich i północnych spełniało istotną rolę i w toku tego rozwoju następowało jego strukturalne włączenie w ramy ogólnego rozwoju rolnictwa i gospodarki narodowej jako całości. W latach odbudowy gospodarczej dzięki zagospodarowaniu odłogów, na tych ziemiach stanowiących około 78% całego obszaru gruntów ornych (w 1945 r. 3 811 tys. ha), można było rozwiązać w kraju, wyjątkowo trudny dla tego okresu, o decydującym znaczeniu społeczno-gospodarczym, problem wyżywienia ludności.

Po niespełna 20 latach rozwoju rolnictwa na tych ziemiach można odnotować, że dostarczają one około 25% krajowej produkcji rolnej a mają do wyżywienia około 20% ludności kraju. Te dwie liczby charakteryzują rolę i znaczenie rolnictwa ziem zachodnich i północnych w rozwiązywaniu problemu wyżywienia.

Znaczny jest udział rolnictwa tych ziem w dostawach surowców rolniczych dla przemysłu. Aktualnie rolnictwo tych ziem dostarcza około 33% produkcji buraka cukrowego, około 57% produkcji roślin oleistych.

Mimo poważnych osiągnięć w rozwoju rolnictwa ziem zachodnich i północnych w minionym dwudziestoleciu, nadal na rozwoju rolnictwa tych ziem ciążyą szczególne warunki powojennego rozwoju. Nadal istotny problem stanowi zatrudnienie, ponieważ mimo rozwiązania na tych obszarach ogromnego przedsięwzięcia na skalę historyczną, jakim było osiedlenie kilku milionów ludzi z różnych regionów Polski i emigrantów polskich — rolnictwo niektórych regionów tych ziem (północnych) odczuwa wciąż niedostatek rąk do pracy. Wpływa na to nowa okoliczność, mianowicie szybko rozwijający się przemysł, który przyhamował dopływ ludności i częściowo zabierał młode roczniki z rolnictwa do pracy poza rolnictwem.

Ogrom zniszczeń i potrzeby rozwojowe kraju powiększały trudności inwestycyjne. Rozwój rolnictwa na tych ziemiach dokonywał się więc przez okres dłuższy niż na pozostałych obszarach kraju na drodze pełniejszego zagospodarowania ziemi i zwiększania potencjału produkcyjnego rolnictwa. Problemy inwestycyjne występowały na tych ziemiach ostrzej nie tylko z uwagi na większe rozmiary zniszczeń ale także z uwagi na trudności z siłą roboczą oraz trudności adaptacji ludności do nowych warunków.

Należałoby przypomnieć w tym miejscu, że produkcja roślinna rozpoczynała na tych ziemiach swój start od likwidacji około 3,8 mln ha odłogów i pól zbóż nieprzekraczających 8 q w 1945 r., a produkcja zwierzęca od 273 tys. sztuk bydła, co stanowiło 8% stanu przedwojennego, około 195 tys. sztuk trzody chlewnej, co stanowiło około 4% stanu przedwojennego. Brak było koni, traktorów i maszyn, melioracje poniszczone były działaniami wojennymi i odbudować trzeba było około 270 tys. gospodarstw.

Po prawie 20 latach rozwoju rolnictwo ziem zachodnich posiada w zasadzie lepiej zagospodarowane i użytkowane grunty orne, a także łąki i pastwiska niż przed wojną, lepszą strukturę zasiewów, i nieco niższy

poziom nawożenia i kultury rolnej. Osiągnęło ono już w zasadzie przedwojenny poziom plonów zbóż i ziemniaków z hektara, a także innych roślin. Na niektórych obszarach poziom przedwojenny zbóż został nawet przekroczony (w woj. opolskim i wrocławskim). Niższy jeszcze jest stan liczebny pogłowia bydła i trzody chlewnej w granicach 75—80% stanu przedwojennego. Inna i całkowicie odmienna, korzystniejsza jest natomiast struktura agrarna tych ziem.

Ogólny bilans rozwoju rolnictwa po 20 latach polskiego władania jest dodatni, stanowi większe osiągnięcie w porównaniu z tym co osiągnięto na tych ziemiach w okresie międzywojennego 20-lecia. Warto może przypomnieć, że w 20-leciu minionym, mimo pomyślniejszego startu po I wojnie światowej, nie zdołano osiągnąć przedwojennego poziomu produkcji rolnej, nie osiągnięto w szczególności przedwojennego poziomu plonów z hektara i tylko nieznacznie o kilka procent zwiększono pogłowie zwierząt¹.

Sytuacja ludnościowa i zatrudnienie w rolnictwie

Istotny czynnik dalszego rozwoju rolnictwa w warunkach ziem zachodnich i północnych stanowi zabezpieczenie dostatecznej ilości rąk do pracy w rolnictwie i kadr kwalifikowanych. Aktualna sytuacja nadal jest niekorzystna, w wyniku niedostatecznego zaspokojenia zapotrzebowania na siłę roboczą w rolnictwie poszczególnych obszarów. W 1960 r. w 6 województwach ziem zachodnich i północnych koncentrowało się około 27% ogólnego obszaru użytków rolnych i 19% ludności rolniczej. Zestawienie tych liczb wskazuje na niższą zasobność w siłę roboczą rolnictwa ziem zachodnich i północnych w porównaniu z sytuacją pozostałych rejonów kraju.

Jeśli idzie o ludność wiejską, związaną w tym czy innym stopniu z rolnictwem, to przeciętna sytuacja 6 województw ziem zachodnich i północnych nie odbiega w istotniejszym stopniu od sytuacji krajowej.

Przy ogólnym znacznym wzroście liczby ludności zarówno w kraju jak i w województwach ziem zachodnich na ogół niewiele zmieniła się liczba ludności wiejskiej. Nieco może inaczej kształtuje się sytuacja w tak wybitnie rolniczym województwie jak olsztyńskie.

Liczba ludności wiejskiej i tendencje w tym zakresie występujące nie pokrywają się z liczbą ludności rolniczej i jej tendencjami. W 1960 r. ludność rolnicza w Polsce była szacowana na około 11 206 tys. osób, z czego 2 129 tys. osób przypadało na województwa ziem zachodnich

¹ Jak podaje B. Gleitze w pracy *Ostdeutsche Wirtschaft* (Berlin 1956), średnie plony w latach 1934—1938 podstawowych ziemiopłodów były, z wyjątkiem buraków cukrowych, znacznie poniżej poziomu z okresu przed I wojną światową w b. prowincjach wschodnich Niemiec. W 1939 r. produkcja 4 zbóż była w tych prowincjach w granicach 89% poziomu z 1913 r., produkcja ziemniaków była tylko o 11%, a buraków cukrowych o 21% wyższa w tym roku w porównaniu z okresem przedwojennym.

Z tych źródeł oraz danych: *Statistisches Jahrbuch für den Freistaat Preussen* 1926 i 1933 oraz *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1939/1940 — wynika, że w 1939 r. pogłowie zwierząt gospodarskich na obszarze b. prowincji prowincji wschodnich Niemiec zwiększyło się w porównaniu ze stanem z 1913 r. — bydła o 11%, trzody chlewnej o 35%. Równocześnie poważnie zmniejszyło się pogłowie owiec i koni.

Tabela 1

Ludność Polski i województw ziem zachodnich i północnych

(w tysiącach)

Stan w dniu 30. VI.

Wyszczególnienie	1960		1961		1962	
	ogółem	wiejska	ogółem	wiejska	ogółem	wiejska
P O L S K A	29 561,1	15 382,3	29 965,3	15 522,2	30 323,9	15 572,2
Ziemie zachodnie i północne ogółem	5 852,8	3 096,9	5 958,5	3 138,4	6 035,4	3 143,4
Województwa:						
olsztyńskie	882,4	556,5	896,2	573,0	907,1	577,5
koszalińskie	692,0	384,5	701,0	386,9	709,4	386,8
szczecińskie	757,4	287,3	773,8	292,0	785,7	293,2
zielonogórskie	781,9	408,2	795,6	413,3	804,2	406,9
wrocławskie	1 807,6	870,6	1 842,6	884,1	1 866,0	887,1
opolskie	931,5	579,8	949,3	589,1	963,0	591,9

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963, s. 14, Tabl. 4.

i północnych. Liczba tej ludności nie jest stabilna i ma tendencje do zmniejszania się w związku z odpływem ludności ze wsi do pracy poza rolnictwem, co nie zawsze oznacza opuszczenie wsi. Na przestrzeni dłuższego czasu w Polsce występuje takie zjawisko, że udział ludności wiejskiej nieznacznie tylko się zmniejsza, podczas gdy dość szybko zmieniają się proporcje pomiędzy ludnością rolniczą i nierolniczą. W latach 1950—1960 ludność rolnicza zmniejszyła się z 51% do około 40%, a ludność wiejska oscyluje w granicach około 50%¹.

Znaczny odsetek liczby ludności rolniczej stanowi ludność miast i miasteczek zajmująca się rolnictwem, najczęściej obok innych swoich zajęć. Liczba tej ludności w 1960 r. była szacowana w kraju na ponad 707 tys. osób, co stanowiło około 5% ludności rolniczej oraz około 5% ludności tych miast. W województwach ziem zachodnich i północnych odsetek tej ludności jest wyższy i wynosił w 1960 r. w olsztyńskim 6%, koszalińskim 8%, w opolskim 7%, szczecińskim 6%, zielonogórskim 5% i był niższy od przeciętnej kraju tylko w województwie wrocławskim (4,6%).

A zatem z ogólnej liczby ludności rolniczej, zarówno w kraju, jak i w warunkach ziem zachodnich i północnych pokaźna liczba nie jest w pełni zatrudniona w rolnictwie, chociaż rolnictwo stanowi jedno ze źródeł jej dochodów. W porównaniu z sytuacją krajową w województwach ziem zachodnich i północnych niższy jest odsetek ludności czynnej zawodowo w rolnictwie, co się wiąże z poziomem uprzemysłowienia. Wyjątek stanowią tu jedynie województwa rolnicze takie jak olsztyńskie i koszalińskie. W 1960 r. odsetek ludności czynnej zawodowo w rolnictwie w kraju wynosił około 48%. W tym samym roku wynosił on w województwach: olsztyńskim około 56%, w koszalińskim około 51%, w szczecińskim około 37%, w zielonogórskim około 43%, we wrocławskim około 38%

¹ Władysław Misiuna: W sprawie badań wpływu industrializacji na przeobrażenia społeczno-gospodarcze wsi, Nowe Drogi, 1963 r., nr 11.

i w opolskim około 46%. Przemysł i środki przemysłowe miejskie odciągają więc główną liczbę ludności tych województw i poważny odsetek ludności zamieszkującej jeszcze wieś.

Jeszcze wyraźniej występuje to zjawisko, jeśli idzie o odsetek ludności, której rolnictwo stanowi główne źródło utrzymania. W 1960 r. odsetek ludności utrzymującej się głównie z pracy w rolnictwie wynosił około 39%, wobec 47% w 1950 r. Z wyjątkiem województw olsztyńskiego i koszalińskiego odsetek ten jest znacznie niższy w pozostałych województwach ziem zachodnich i północnych.

Cechą szczególną sytuacji tych województw jest zgrupowanie głównej liczby ludności czynnej zawodowo w indywidualnej gospodarce chłopskiej w gospodarstwach średniorolnych powyżej 7 ha, wtedy gdy w kraju sytuacja jest odwrócona, mianowicie główna część tej ludności jest skupiona w gospodarstwach poniżej 7 ha. Stąd też, przy znacznych rezerwach siły roboczej w rolnictwie w kraju, jest odczuwany jej brak w województwach ziem zachodnich i północnych.

Tabela 2

**Ludność w indywidualnych gospodarstwach rolnych stanowiących
główne źródło utrzymania w 1960 roku**
w tys. osób

Województwa	Ogółem	W tym gospodarstwa o powierzchni ogólnej w ha					
		poniżej 2	2—5	5—7	7—10	10—15	15 i więcej
POLSKA	10 022,5	1 345,8	3 160,9	1 767,7	1 923,3	1 299,0	473,6
Województwa:							
olsztyńskie	331,0	15,4	26,0	21,6	88,5	132,5	46,3
koszalińskie	203,2	12,1	21,9	18,8	67,0	64,6	18,3
szczecińskie	156,3	12,6	16,8	11,4	55,1	52,0	7,5
zielonogórskie	214,5	22,6	31,1	29,0	78,8	45,4	7,0
wrocławskie	453,6	48,9	74,9	85,9	167,6	68,2	6,6
opolskie	266,8	44,4	57,1	49,0	72,5	31,6	10,6

Źródło: GUS, Rocznik Statystyczny 1963, s. 34 i 35, Tabl. 22.

Największa liczba ludności indywidualnych gospodarstw rolnych jest, jak widać, skoncentrowana w województwie wrocławskim, a następnie w województwie olsztyńskim. Są to dwa województwa o największym obszarze użytków rolnych w grupie województw ziem zachodnich i północnych. Nie występuje tu jednakże bezpośrednia zależność pomiędzy liczbą ludności a obszarem. Województwo szczecińskie posiadające więcej ziemi uprawnej niż zielonogórskie czy koszalińskie posiada mniejszą liczbę ludności w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Różnice te wynikają z pewnych różnic w strukturze agrarnej, ale także i z wielu innych przyczyn.

W szczególności dość różnie przedstawia się stosunek gospodarujących do pomagających w gospodarstwie rolnym w poszczególnych rejonach kraju, co ma również wpływ na kształtowanie się sytuacji w zakresie zatrudnienia i stosunków pracy. W 1960 r. liczba ludności czynnej zawodowo w rolnictwie była szacowana na 6 108,3 tys. osób, wobec 6 349,4 tys.

osób w 1950 r. Liczba gospodarujących w tym okresie zwiększyła się z 2 691,2 tys. osób w 1950 r. do 2 985,4 tys. osób w 1960 r. Natomiast zmniejszyła się liczba pomagających w gospodarstwie członków rodziny z 3 658,2 tys. osób w 1950 r. do 3 122,9 tys. osób w 1960 r. A więc o ponad 500 tys. osób zmniejszyły się zasoby siły roboczej w indywidualnych gospodarstwach rolnych, spośród członków rodziny, którzy nie mieli szans przejścia z czasem do grupy gospodarujących. Jest to tendencja, która nadal występuje na całym obszarze kraju, o rozlicznych następstwach społeczno-ekonomicznych.

Jest rzeczą charakterystyczną, że w województwach ziem zachodnich i północnych nieco inaczej niż wskazują dane ogólnokrajowe kształtują się proporcje pomiędzy gospodarującymi i pomagającymi członkami rodziny. Np. w województwie szczecińskim większa jest liczba gospodarujących niż pomagających, podobnie w opolskim, wrocławskim i zielonogórskim. Wyjątek stanowią województwa o wybitnie rolniczym charakterze olsztyńskie i koszalińskie, gdzie liczba pomagających jest większa nieco od gospodarujących.

Na podkreślenie zasługuje jeszcze następujący fakt: w roku 1960 w indywidualnych gospodarstwach rolnych w kraju na 10 022,5 tys. ludności, której rolnictwo stanowi główne źródło utrzymania, było około 6 108 tys. osób czynnych zawodowo, co stanowi około 61 %. W województwach ziem zachodnich na 1 605,4 tys. ludności w indywidualnych gospodarstwach rolnych utrzymującej się głównie z rolnictwa jest czynnych zawodowo około 916,8 tys. osób, czyli około 57%. Ten fakt łączy się zapewne z niższym przeciętnie wiekiem ludności na ziemiach zachodnich i będzie miał korzystne następstwa dla rozwiązania sprawy zatrudnienia w rolnictwie w przyszłości, niemniej przejściowo ciąży ujemnie na bieżącej sytuacji.

Sytuacja rolnictwa ziem zachodnich i północnych w zakresie zatrudnienia jest nadal niekorzystna. W skali ogólnokrajowej występują jeszcze pewne nadwyżki siły roboczej, liczba zatrudnionych w rolnictwie przypadająca na 100 ha jest zbyt wysoka jak na osiągnięty poziom intensywności produkcji i związane z tym zapotrzebowanie na siłę roboczą. Zamierzona przebudowa techniczna rolnictwa w latach planu perspektywicznego może pogłębić tę sytuację, jeśli przemysł i ośrodki przemysłowo-miejskie nie odciągną części istniejących nadwyżek siły roboczej z rolnictwa. W warunkach ziem zachodnich i północnych sytuacja ta pod tym względem jest inna. Występujące już obecnie niedobory siły roboczej wskazują na konieczność uwzględnienia szybszej przebudowy technicznej rolnictwa tych ziem, przede wszystkim w PGR. Szczególnie niekorzystna sytuacja ma miejsce w województwach olsztyńskim, koszalińskim i szczecińskim, a jeśli idzie o PGR także w zielonogórskim. Liczba zatrudnionych w rolnictwie, zwłaszcza w PGR jest poniżej wielkości koniecznej dla zabezpieczenia dalszego wzrostu produkcji rolnej.

Wyposażenie rolnictwa w środki produkcji

W latach obecnego planu pięcioletniego zarysowuje się poprawa sytuacji rolnictwa ziem zachodnich i północnych. Znajduje to wyraz m. in. we wzroście wielkości nakładów inwestycyjnych, wzroście wyposażenia

Tabela 3

**Ludność czynna zawodowo w rolnictwie przypadająca
na 100 ha użytków rolnych w 1960 roku**

Województwa	Liczba zatrudnionych ogółem	W tym:	
		indywidualne gospodarstwa rolne	PGR
POLSKA	31,7	35,0	16,2
Ziemie zachodnie i północne	20,0	22,5	11,5
Województwa:			
olsztyńskie	15,4	17,9	9,9
koszalińskie	16,7	19,4	10,0
szczecińskie	14,6	18,7	9,9
zielonogórskie	20,4	23,2	12,0
wrocławskie	23,2	28,2	14,3
opolskie	33,5	37,9	18,4

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963.

rolnictwa w traktory i maszyny rolnicze, postępach w pracach melioracyjnych, wzroście zaopatrzenia w podstawowe materiały budowlane, w nawozy mineralne.

Tabela 4

Traktory w rolnictwie w latach 1960—1963

Województwa	1960	1961	1962
POLSKA	76 206	87 047	99 529
Ziemie zachodnie i północne	35 280	39 244	44 098
Województwa:			
olsztyńskie	6 464	7 033	8 157
koszalińskie	6 097	7 095	7 791
szczecińskie	6 498	6 858	7 510
zielonogórskie	4 047	4 524	5 158
wrocławskie	7 931	9 032	10 078
opolskie	4 243	4 702	5 404

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963.

Aktualną sytuację charakteryzuje koncentracja podstawowej części parku traktorowego w PGR, zwłaszcza w województwach ziem zachodnich i północnych.

W wyniku wzrostu wyposażenia rolnictwa w traktory udział mechanicznej siły pociągowej w ogólnych zasobach siły pociągowej wzrósł

z 14% w 1960 r. do 18% w 1962 r. W PGR ten wzrost jest jeszcze większy z 67% w 1960 r. do około 73% w 1962 r. Rolnictwo ziem zachodnich posiada wyższy ogólny poziom mechanizacji rolnictwa w porównaniu ze przeciętnym poziomem w kraju.

W istotny sposób odbiega sytuacja rolnictwa ziem zachodnich i północnych, jeśli idzie o elektryfikację gospodarstw rolnych. Z wyjątkiem województwa olsztyńskiego pozostałe województwa tych ziem posiadają już na ukończeniu elektryfikację gospodarstw rolnych, co mieć będzie wpływ na dalszy rozwój mechanizacji rolnictwa. Prawie całkowicie zelektryfikowane są PGR we wszystkich województwach, a niewiele pozostaje do zelektryfikowania indywidualnych gospodarstw rolnych w województwach: zielonogórskim, wrocławskim i opolskim.

Tabela 5

Zelektryfikowane gospodarstwa rolne w 1962 roku
Stan w czerwcu

Województwa	Gospodar- stwa indy- widualne	Spółdzielnie produk- cyjne	PGR
	w % gospodarstw danej grupy		
POLSKA	65,8	72,5	95,1
Województwa:			
olsztyńskie	60,2	68,8	93,6
koszalińskie	89,6	72,2	99,9
szczecińskie	95,8	97,1	99,8
zielonogórskie	97,5	88,5	99,5
wrocławskie	98,7	94,9	99,9
opolskie	97,8	70,0	99,6

Źródło: GUS, Rocznik Statystyczny 1963.

W technicznej przebudowie rolnictwa, a zwłaszcza mechanizacji produkcji indywidualnych gospodarstw chłopskich w latach 1961—1965 poważną rolę spełnia Fundusz Rozwoju Rolnictwa, którego główna część znajduje się w dyspozycji kółek rolniczych. W latach 1959—1962 na ogólną kwotę około 12,9 mld zł w dyspozycji kółek rolniczych było około 10,2 mld złotych, z czego główną część przeznaczono na mechanizację.

Z ogólnej kwoty przeznaczonej na mechanizację w latach 1961—1962 wynoszącej około 5,5 mld złotych, ponad 1,8 mld złotych wykorzystały kółka rolnicze ziem zachodnich i północnych.

W nakładach inwestycyjnych, zwłaszcza ze środków państwowych, poważne miejsce zajmują melioracje rolne. W ciągu lat 1961 i 1962 zmeliorowano w kraju prawie taki obszar gruntów ornych, jak w ciągu 5 lat poprzednich. Podobnie przedstawia się sytuacja z melioracjami użytków rolnych w województwach ziem zachodnich i północnych.

Szczególnie poważny postęp w melioracjach gruntów ornych, które należą do najtrudniejszych i wymagają większych nakładów pracy i środków, poczyniono w województwie olsztyńskim i wrocławskim. Natomiast zbyt małe są jeszcze osiągnięcia w zakresie melioracji łąk i pastwisk.

Tabela 6

Melioracje gruntów ornych oraz łąk i pastwisk w latach 1960—1962
(w hektarach)

Województwa	Grunty orne			Łąki i pastwiska		
	1960	1961	1962	1960	1961	1962
P O L S K A	80 763	124 765	139 991	69 421	106 559	114 959
Ziemie zachodnie i północne	31 551	55 549	63 359	22 404	30 667	35 205
Województwa:						
olsztyńskie	6 024	14 387	13 504	2 810	3 820	2 638
koszalińskie	2 583	3 450	4 438	5 309	4 837	5 547
szczecińskie	3 128	5 997	7 750	2 073	4 502	5 829
zielonogórskie	7 267	9 563	10 879	8 863	9 134	11 429
wrocławskie	9 575	16 319	21 157	2 371	5 821	7 722
opolskie	2 974	5 833	5 731	978	2 553	2 040

Źródło: GUS, Rocznik Statystyczny 1963,

W porównaniu z sytuacją z okresu 1956—1960 nastąpiła dalsza poprawa w zaopatrzeniu rolnictwa ziem zachodnich i północnych w nawozy mineralne. Nadal poziom zużycia nawozów mineralnych w rolnictwie województw tych ziem jest wyższy niż na pozostałych obszarach kraju. Wynika to niewątpliwie z tej szczególnej sytuacji tych ziem, że 1) przy niższym poziomie hodowli niższy jest poziom nawożenia organicznego w tych województwach, 2) na dużych obszarach tych ziem występują gleby słabsze, które w okresie powojennym i wcześniej utraciły wiele ze swojej żyzności, 3) na dużym obszarze władania PGR na większą skalę uprawiane są rośliny przemysłowe, wymagające wyższego poziomu nawożenia. Istotny moment w większym zaopatrywaniu rolnictwa tych ziem w nawozy mineralne stanowi wyższa towarowość produkcji roślinnej.

Z wyjątkiem województw olsztyńskiego i koszalińskiego, pozostałe województwa ziem zachodnich i północnych mają znacznie wyższy poziom zużycia nawozów mineralnych. Szczególnie wysoki poziom zużycia nawozów mineralnych, wyprzedzający pozostałe województwa w kraju, mają województwa wrocławskie i opolskie, co się wiąże niewątpliwie z ogólnie wyższym poziomem rolnictwa i produkcji rolnej tych województw.

W związku z rozwojem hodowli szczególnego znaczenia nabierają sprawy budownictwa inwentarskiego. Są one również istotne w związku ze zmianami, jakie zachodzą w produkcji roślinnej. Pod tym względem następuje powolna poprawa.

W budownictwie na wsi największą aktywność przejawiają takie województwa jak wrocławskie i opolskie i one najwięcej korzystają z zaopatrzenia w materiały budowlane. W 1962 r. tylko te dwa województwa zakupiły przeszło połowę materiałów budowlanych dostarczonych na potrzeby wsi ziem zachodnich i północnych. W zupełnie minimalnym stopniu natomiast korzystały województwa: koszalińskie i szczecińskie. Tego rodzaju sytuacja wiąże się z faktem szybszego rozwoju hodowli w woje-

Tabela 7

Zużycie nawozów mineralnych w latach 1960—1962
(w kg czystego składnika na 1 ha zasiewów)

Województwa	1959/60	1960/61	1961/62
POLSKA	48,6	51,9	58,6
Ziemie zachodnie i północne	54,5	60,0	67,6
Województwa:			
olsztyńskie	34,3	39,2	41,2
koszalińskie	47,1	51,4	54,9
szczecińskie	54,6	64,1	67,7
zielonogórskie	50,0	56,5	67,8
wrocławskie	59,2	64,9	74,6
opolskie	82,4	84,3	99,4

Źródło: GUS, Rocznik Statystyczny 1963,

Tabela 3

Zaopatrzenie wsi w niektóre materiały budowlane
w województwach ziem zachodnich i północnych

Wyszczególnienie	1957— —1960	1960	1961	1962
Cement w tys. ton	389,7	121,7	135,0	138,2
Wapno palone w tys. ton	141,2	46,3	45,8	49,6
Cegła w mln szt.	149,2	47,0	51,3	50,6
Dachówka w tys. szt.	17 743	5 929	6 686	4 930
Papa w tys. m ²	16 900	4 343	4 797	6 415
Szkło okienne ciągnięte w tys. m ²	3 034	920	1 040	1 065
Tarcica w tys. m ³		82	77	68

Źródło: GUS. Roczniki Statystyczne 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963.

wództwach południowo-zachodnich, a także z ogólnym szybszym rozwojem produkcji rolnej i większym stopniem wykorzystania zastanych tu zasobów budownictwa inwentarskiego.

Nieco inaczej natomiast kształtuje się sytuacja w budownictwie mieszkaniowym. W latach 1956—1960 oddano do użytku w województwach ziem zachodnich i północnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych około 17,5 tys. izb mieszkalnych, z czego ponad 5,2 tys. przypadało na województwo olsztyńskie i ponad 1,2 tys. na województwo koszalińskie. W latach 1960—1963 tempo budownictwa mieszkalnego na wsi w tych województwach wzrosło, co się wiąże z dalszym osadnictwem i pomocą państwa w dalszym, pełniejszym zagospodarowaniu tych ziem.

W wyposażeniu rolnictwa i zapewnieniu odpowiednich warunków produkcji wyjątkową wagę ma sprawa zaopatrzenia w wodę, jakże często bagatelizowana w nakładach inwestycyjnych. Pod tym względem sytuacja

cja indywidualnych gospodarstw rolnych województw zachodnich i północnych jest nienajlepsza, a w niektórych województwach nawet gorsza od przeciętnej sytuacji w kraju w tym zakresie.

W 1962 r. było w kraju około 26% gospodarstw nie posiadających we własnym obejściu studni ani wodociągu. W tymże roku odsetek takich gospodarstw wynosił w województwie olsztyńskim 28%, w koszalińskim 24%, w szczecińskim 23%, w zielonogórskim 14%, we wrocławskim 16% i w opolskim 11%. Podstawowa część gospodarstw nie posiadających studni ani wodociągów zaopatruje się w wodę studzienną z sąsiednich studni. W porównaniu z innymi obszarami kraju lepsza jest sytuacja wsi województw północnych, jeśli idzie o wyposażenie w wodociągi. Jeśli w 1962 r. z wodociągów korzystało około 6,6% ogółu gospodarstw, to w województwach ziem zachodnich i północnych odsetek ten wynosił około 17%. Niemniej sytuacja w zakresie zaopatrzenia wsi i gospodarstw rolnych w wodę wymaga dalszej poprawy.

Poziom produkcji rolnej i różnice w rozwoju poszczególnych województw

Poziom produkcji rolnej ziem zachodnich i północnych nieznacznie odbiega od przeciętnej sytuacji w kraju. Zdecydowanie wybijają się na czoło w produkcji rolnej województwo opolskie. Wyprzedza ono w produkcji nawet województwa poznańskie i bydgoskie. Niewiele ustępuje tym przodującym województwom również województwo wrocławskie, a w ostatnich latach wysuwa się również do przodu województwo zielonogórskie. Natomiast w grupie województw o najniższym poziomie produkcji rolnej znajdują się nadal województwa: olsztyńskie, koszalińskie i szczecińskie. Niższy od tych województw poziom w kraju posiada jedynie województwo białostockie. Ale nawet najsłabsze dotąd w produkcji rolnej województwa północne znacznie zmniejszyły w ostatnich latach istniejące rozpiętości w produkcji rolnej. Na szczególne podkreślenie zasługuje województwo zielonogórskie.

Osiągnięty poziom produkcji rolnej i zróżnicowanie sytuacji pomiędzy poszczególnymi województwami ziem zachodnich i północnych w tym zakresie w sposób najbardziej syntetyczny charakteryzują dane o wartości produkcji w przeliczeniu na 1 ha.

Zwraca uwagę: 1) ogólnie niższy poziom produkcji globalnej i wyższy nieco poziom produkcji towarowej 6 województw ziem zachodnich i północnych w porównaniu z sytuacją rolnictwa w kraju w 1961 r.; 2) wyższy poziom produkcji roślinnej i niższy zwierzęcej tych województw w porównaniu z sytuacją krajową; 3) przekroczenie poziomu produkcji globalnej kraju przez województwa opolskie i wrocławskie i poziomu produkcji towarowej przez opolskie, wrocławskie i zielonogórskie; 4) wyższy w porównaniu z krajowym poziom produkcji towarowej roślinnej w opolskim, wrocławskim, zielonogórskim i szczecińskim.

Produkcja roślinna. Sytuacja w produkcji roślinnej ziem zachodnich i północnych kształtuje się nieco pomyślniej niż na pozostałych obszarach kraju. Ukształtowała się tu dość korzystna struktura zasiewów, zwięks-

Tabela 9

**Produkcja globalna i towarowa rolnictwa w zi na 1 ha
użytków rolnych w 1959 i 1961 r.**

Województwa		Produkcja globalna			Produkcja towarowa		
		ogółem	roślinna	zwie- rzęca	ogółem	roślinna	zwie- rzęca
POLSKA	1959	9 129	5 033	4 096	3 521	1 168	2 356
	1961	11 528	6 710	4 818	4 494	1 663	2 831
Ziemie zachodnie i północne	1959	8 081	4 667	3 413	3 302	1 249	2 052
	1961	10 689	6 295	4 392	4 630	1 956	2 674
Województwa (1961):							
olsztyńskie		8 494	5 072	3 422	3 127	933	2 194
koszalińskie		8 522	4 965	3 557	3 447	1 320	2 127
szczecińskie		9 095	5 411	3 684	4 242	1 924	2 318
zielonogórskie		10 424	5 883	4 541		1 783	2 760
wrocławskie		12 671	7 482	5 189	5 805	2 742	3 063
opolskie		14 931	5 970	6 621	3 621	3 034	3 587

Źródło: GUS, Roczniki Statystyczne 1962 i 1963.

szyla się powierzchnia upraw roślin przemysłowych i pastewnych, a także ziemniaków. Po raz pierwszy na przestrzeni całego okresu powojennego w 1963 r. ziemie zachodnie i północne przekroczyły w plonach zbóż przeciętny poziom krajowy, a województwo opolskie i wrocławskie uzyskało najwyższe w kraju plony zbóż i znacznie wyprzedziło poziom osiągnięty w pomyślnych warunkach przedwojennych. Niemniej, wystąpił szereg zjawisk niepożądanych, do których należy zaliczyć nieuzasadnione zmniejszenie zasiewów zbóż w niektórych województwach, w wyniku czego, mimo wzrostu plonów obniżyły się nieco zbiory zbóż. Utrudnia to rozwój hodowli, zwłaszcza trzody chlewnej.

W porównaniu z sytuacją przeciętną w kraju województwa ziem zachodnich i północnych mają niższy udział użytków rolnych i gruntów ornych w ogólnej powierzchni. Jeśli przeciętnie w kraju w 1962 r. użytki rolne zajmowały około 65% powierzchni, a grunty orne 51%, to analogiczne dane wynosiły dla województw ziem zachodnich i północnych: olsztyńskiego 63% i 48%, koszalińskiego 51% i 43%, szczecińskiego 60% i 46%, zielonogórskiego 47% i 36%, wrocławskiego 63% i 49%, opolskiego 63% i 53%. Szczególnie wysoki udział łąk posiada województwo szczecińskie 10%, zielonogórskie 9%, olsztyńskie i opolskie około 9%, wobec 7,7% w kraju, co stanowi okoliczność sprzyjającą dla rozwoju hodowli bydła i może mieć wpływ na kształtowanie struktury zasiewów, zwłaszcza jeśli idzie o rośliny pastewne.

Strukturę zasiewów charakteryzuje m. in. niższy, w porównaniu z innymi obszarami kraju, udział zbóż i ziemniaków w powierzchni uprawnej, znacznie wyższy natomiast udział roślin przemysłowych i pastewnych.

Największy obszar zasiewów jest skoncentrowany w województwach wrocławskim i olsztyńskim. Obszar zasiewów w województwie wrocław-

Tabela 10

Struktura zasiewów rolnictwa w 1962 roku
(zasiewy ogółem = 100)

Województwa	Zbożowe	Ziemniaki	Prze- mysłowe	Pastewne
POLSKA	56,9	19,0	5,9	11,9
Ziemie zachodnie i północne	55,8	18,2	7,7	14,7
Województwa:				
olsztyńskie	55,4	17,8	5,4	19,2
koszalińskie	52,3	19,1	5,0	16,2
szczecińskie	51,7	17,5	9,8	13,7
zielonogórskie	55,2	17,2	6,9	11,5
wrocławskie	55,8	14,9	9,8	16,8
opolskie	54,6	18,4	10,3	11,2

Źródło: Rocznik Statystyczny 1963.

skim wynosi tyle co obszar zasiewów województw zielonogórskiego, opolskiego, szczecińskiego łącznie. Stąd też sytuacja rolnictwa tych dwu województw w znacznym stopniu określa ogólną sytuację ziem zachodnich i północnych. W latach 1960—1963 wystąpiła w tych województwach tendencja do zmniejszania udziału zbóż w zasiewach, co pogorszyło ich sytuację w zakresie pasz treściwych. W niektórych województwach w tym okresie wystąpiła również tendencja do zmniejszania powierzchni uprawnej ziemniaków (wrocławskie, opolskie). Zwiększyły natomiast po-

Tabela 11

Plony głównych ziemioplodów w latach 1960—1963
(w kwintalach z hektara)

Województwa	4 zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe
POLSKA (1960—1963)	16,9	145	253
Ziemie zachodnie i północne			
1960—1963	17,9	152	237
1960	17,1	140	251
1961	17,8	154	242
1962	18,1	146	219
1963	18,5	168	267
Województwa (1963):			
olsztyńskie	16,3	166	276
koszalińskie	14,0	182	214
szczecińskie	17,3	205	288
zielonogórskie	16,8	156	262
wrocławskie	21,3	155	279
opolskie	23,0	153	282

Źródło: Roczniki Statystyczne 1961, 1962, 1963 oraz Mały Rocznik Statystyczny 1964.

wierzchnię uprawy ziemniaków województwa olsztyńskie, koszalińskie i szczecińskie, co jest zjawiskiem korzystnym dla ich dalszego rozwoju. Utrzymywała się we wszystkich województwach ziem zachodnich tendencja do zwiększania powierzchni zasiewów roślin przemysłowych, przy pewnej stabilizacji zasiewów buraka cukrowego.

Produkcja zwierzęca. W porównaniu z 1960 r. pogłowie bydła w Polsce wzrosło o ponad 900 tys. sztuk. W takim samym stopniu pogłowie bydła wzrosło w latach 1953—1959, a więc w ciągu dwukrotnie dłuższym. O tak szybkim wzroście pogłowia bydła zdecydował w znacznym stopniu jego rozwój w województwach ziem zachodnich. W latach 1960—1963 pogłowie bydła w tych województwach wzrosło o ponad 430 tys. sztuk.

Sytuacja w hodowli trzody chlewnej w województwach ziem zachodnich i północnych pozostaje w pewnej proporcji do sytuacji ogólnej. Pewien spadek trzody chlewnej zaznaczył się tu już w 1962 r. i pogłębił się w 1963 roku, a jak wskazują dane spisu przeprowadzonego pod koniec 1963 r. zaznacza się już tendencja do wzrostu pogłowia trzody chlewnej w tych województwach. Pewne dalsze zmniejszenie nastąpiło w pogłowie owiec, co jest zgodne z zamierzeniami polityki rolnej, podobnie nastąpiło zmniejszenie pogłowia koni. Jak można sądzić na podstawie porównania spadku koni w województwach ziem zachodnich i północnych, jest on wyższy niż ogólne zmniejszenie pogłowia koni w skali kraju. W latach 1956—1960 równolegle zachodziły dwa przeciwstawne procesy, wzrost pogłowia koni i wzrost parku traktorowego, a po 1960 r. wzrost parku traktorowego był na tych ziemiach wyjątkowo duży.

Poziom hodowli w rolnictwie ziem zachodnich i północnych jest jeszcze niższy od przeciętnego w kraju. W 1963 r. na 100 ha użytków rolnych przypadało w Polsce: bydła około 48,8 sztuk, trzody chlewnej

Tabela 12

**Pogłowie zwierząt gospodarskich na 100 ha użytków rolnych
w województwach ziem zachodnich i północnych w latach 1960—1963
(w sztukach)**

Województwa	Bydło	Trzoda chlewna	Owce	Konie
Ziemie zachodnie i północne				
1960	37,9	50,1	15,4	12,0
1961	42,9	58,3	16,0	10,5
1962	45,4	55,0	14,4	10,4
1963	46,8	50,5	12,9	10,3
Województwa (1963):				
olsztyńskie	44,3	43,1	10,0	10,1
koszalińskie	38,8	45,8	16,5	8,2
szczecińskie	36,1	40,2	14,7	7,9
zielonogórskie	45,8	55,6	16,0	10,9
wrocławskie	53,1	47,3	11,0	11,5
opolskie	63,0	71,3	9,5	13,2

Źródło: GUS, Roczniki Statystyczne 1961, 1962, 1963 oraz Mały Rocznik Statystyczny 1964.

około 57,7 sztuk, owiec około 15,1 sztuk, koni około 13 sztuk. Zdecydowanie wybijają się zarówno w kraju jak i wśród województw ziem zachodnich i północnych — województwo opolskie. Osiągnęło ono wysoki poziom obsady bydła, który w kraju wyprzedza jedynie województwo krakowskie (69 szt.). Osiągnęło ono szczególnie wysoki poziom w hodowli trzody chlewnej, który w kraju wyprzedzają tylko dwa województwa wyspecjalizowane w tej dziedzinie, jak poznańskie (82,6 szt.) i bydgoskie (76,8 szt.). Zbyt niski poziom hodowli bydła, jak na swoje warunki przyrodniczo-ekonomiczne, posiadają województwa północne, zwłaszcza szczecińskie i koszalińskie.

Niski jest jeszcze stan pogłowia krów we wszystkich województwach ziem zachodnich i północnych. Tylko województwo opolskie posiadało w 1963 r. więcej niż wynosiła przeciętna obsada krów w kraju na 100 ha użytków rolnych. Natomiast lepiej niż w pozostałych rejonach kraju kształtuje się wydajność krów województw ziem zachodnich i północnych.

Składa się na to niewątpliwie duże skoncentrowanie PGR w tych województwach, które posiadają lepsze jakościowo pogłowie. W 1962 r. roczny udój mleka od 1 krowy w PGR w tych województwach kształtował się powyżej 2500 litrów i również był wyższy od przeciętnych wyników PGR w kraju.

Osiągnięty poziom produkcji rolnej i jego zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi województwami, a także w obrębie poszczególnych województw wskazują na bardzo poważne rezerwy zwiększenia produkcji rolnej. Stąd też można zapewne liczyć się z realnym szybszym wzrostem produkcji rolnej w najbliższych latach w województwach ziem zachodnich i północnych w porównaniu z pozostałymi obszarami kraju. Dotyczy to przede wszystkim hodowli i produkcji zwierzęcej, a także podniesienia ogólnego poziomu produkcji w PGR, które pozostają jeszcze nieco w tyle w niektórych dziedzinach produkcji rolnej.

Tabela 13

Przeciętny roczny udój mleka od 1 krowy w latach 1960—1963
(w litrach)

Województwa	1960	1961	1962
P O L S K A	2 060	2 094	2 073
Ziemie zachodnie i północne	2 261	2 290	2 281
Województwa:			
olsztyńskie	2 307	2 310	3 378
koszalińskie	2 234	2 213	2 260
szczecińskie	2 304	2 286	2 248
zielonogórskie	2 154	2 274	2 258
wrocławskie	2 262	2 322	2 315
opolskie	2 307	2 337	2 328

Źródło: GUS, Roczniki Statystyczne 1961, 1962, 1963.

ВЛАДИСЛАВ МИСЮНА
Польская Академия Наук
В а р ш а в а

НЕКОТОРЫЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАПАДНЫХ И СЕВЕРНЫХ РАЙОНОВ ПОЛЬШИ

С о д е р ж а н и е

Настоящая работа посвящена описанию развития сельскохозяйственной продукции в западных и северных районах Польши.

Вступительная часть содержит очерк проблемы присоединения к Польше западных и северных районов вследствие исторических событий Второй Мировой Войны и послевоенного развития.

Затем автор рассматривает проблемы относящиеся к населению в этих районах страны и на этом фоне — вопрос занятия в сельском хозяйстве, как существенного фактора дальнейшего развития сельского хозяйства в условиях, существующих в этих районах.

В последней части настоящего труда представлено снабжение сельского хозяйства средствами продукции и уровень этой продукции, а также разницы в развитии отдельных воеводств, находящихся в описываемых районах, которые образовались в минувшем двадцатилетии.

Автор подчеркивает значительное улучшение в развитии сельского хозяйства западных и северных земель в настоящем пятилетнем плане, как результат более активной экономической политики по отношению к этим районам страны за последние годы.

WŁADYSŁAW MISIUNA
The Polish Academy of Sciences
Warsaw

SOME AGRICULTURAL PROBLEMS IN WESTERN AND NORTHERN REGIONS OF POLAND

Summary

The article is discussing the developpment in agricultural production of the Western and Northern regions of Poland. The introductory part presents in a sketchy form the problem of recuperation by Poland in consequence of the historical events of the World War II of the Western and Northern territories, their post-war assimilation and development. Subsequently, the author deals with the population problems of the relevant regions and on that background the employment problem in agriculture considered as an essential factor of further agricultural development in conditions prevailing in the territories in question. In the final part are examined: the supply of agriculture with production means, the level of agricultural output and differences between developments achieved by individual provinces (voivodship) of the region during the last twenty years. The author points out the marked improvement of the agricultural situation of the Western and Northern territories in the present Five-Year Plan period, resulting from increased political-economic activity towards those regions in recent years.